

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-336-94>

УДК 338.46: 621.3

ЧОБИТОК Вікторія

Українська інженерно-педагогічна академія Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

<https://orcid.org/0000-0002-5272-388X>

КОСТИН Юрій

Українська інженерно-педагогічна академія Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

<https://orcid.org/0000-0002-1823-5110>

СОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ

Обґрунтовано необхідність стратегії управління розвитком природних монополій в електроенергетиці України.

Розкрито методологічні особливості стратегії вертикально-інтегрованих компаній ПрАТ «НЕК Укренерго».

Доведено, що множинність економічних ролей держави як суб'єкту цілепокладання (власник, регулятор, економічний агент) зумовлює можливість різних сценаріїв розвитку компанії.

Ключові слова: природна монополія, методологічні особливості стратегії розвитку вертикально-інтегрованої компанії, сценарії розвитку.

CHOBITOK Viktoriia, KOSTIN Yuri

Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy V. N. Karazin Kharkiv National University

FEATURES OF THE ACTIVITIES OF INFRASTRUCTURE NATURAL MONOPOLIES

The article defines the principles of supplier strategies operationalization in the Ukrainian energy market. It has been proven that the basis of the organizational and economic mechanism for the implementation of the strategy is to put the principle of «clienteering». Its main components should be the parameters of service provision that are important for the client. These components are: 1) price competitiveness; 2) reputation and trust; 3) quality of service; 4) additional opportunities.

In the future, each component is specified in business processes that contribute to the achievement of the specified parameters. Thus, the supplier's reputation and trust in it are strengthened by publishing information important to the consumer (tariff plans, licenses, reporting, information about the supplier and traders), organizing modern communication channels (chatbots, messengers, round-the-clock support, social media pages networks), participation in public initiatives.

The quality of the service is closely related to digitalization (creation of mobile applications, personal client offices, remote work with contracts, introduction of online payment and online support), creation of combined products and formation of regional networks - client and partner. Additional capabilities provide for the launch of business processes, how to turn a customer into a service provider of a supplier.

The analysis of organizational and economic mechanisms for the implementation of supplier strategies in the Ukrainian energy market showed that they are built according to similar principles. Their weak point is the absence or fragmentation of business processes that strengthen the supplier's reputation and increase trust in it. The sample included suppliers that focus on the development of the retail segment, including household consumption, and released their price offers in August 2022. It was found that independent suppliers that seek to expand the package of digital services are able to successfully compete even with those companies that which rely on state support in forming a client base.

Keywords: energy market, supplier company, strategy, business process, organizational and economic mechanism, digitalization.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Переважає більшість теорій стратегії, розроблених як вітчизняними, так і зарубіжними авторами [1-8] свідчить про те, що існує теоретичний і методологічний вакуум щодо розробки стратегій природних монополій – тобто тих підприємств, які здатні задовольнити попит на ринку більш ефективно за умов відсутності конкуренції. Деякі дослідження, зокрема І. Ансофф [2] вважають, що монополії та компанії, які отримують субсидії, можуть розвиватися і за відсутності стратегії

На нашу думку, точка зору І. Ансоффа [2] з цього питання є дискусійною. Якщо монополія виникає завдяки конкуренції, недосяжні для суперників ренти існують лише протягом певного часу, зникаючи в подальшому у процесі конкурентної боротьби. Необхідність стратегії у цьому випадку є очевидною. Так, незважаючи на безперебійне функціонування ПрАТ «НЕК Укренерго» (природної монополії) систематичні інвестиції в оновлення та будівництво магістральних електромереж, зростання тарифу на послуги підприємства, ефективність діяльності з передачі електроенергії недостатні.

Усе це підтверджує тезу про те, що будь-яка монополія, у тому числі природна, не може нормально розвиватися за відсутності чітко визначеної стратегії оскільки такі підприємства взагалі не мають конкурентів, а їх поява неможлива навіть у перспективі, стратегія не може орієнтуватися на досягнення конкурентних переваг та отримання недоступних суперникам рент. Зміст стратегії за цих умов визначається особливостями діяльності природних монополій.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розробка і розгляд методологічних підходів побудови функціональних теоретичних моделей економічних явищ природних монополій України. Завдання дослідження: проаналізувати теоретичні та методологічні аспекти природних монополій на енергетичному ринку розкрити специфіку формування стратегії природних монополій); можливість різних сценаріїв в розвитку підприємства ПрАТ «НЕК Укренерго».

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В статті розкрито причинно-наслідкові зв'язки між соціально-економічними процесами, що логічно пояснюють, як особливості діяльності природної інфраструктурної монополії обумовлюють її перетворення на інструмент перерозподілу ресурсів.

Слід звернути увагу на те, що домовленість між зацікавленими особами та підприємством може носити як експліцитний (формалізований), так і імпліцитний (невизначений) характер.

Імпліцитні контракти, як відомо, передбачають визнання сторонами взаємних зобов'язань, навіть, якщо вони не оформлені юридично.

Домовленості, досягнуті між підприємством та його стейкхолдерами у процесі узгодження їх соціально-економічних інтересів стосовно розподілу ресурсів, можуть бути як експліцитними, так і імпліцитними.

Спираючись на цей підхід до визначення змісту стратегії природної інфраструктурної монополії, у процесі формування стратегії доцільно виокремити такі етапи:

- визначення стратегічних цілей підприємства;
- виділення груп зацікавлених осіб - суб'єктів цілепокладання, які можуть впливати на розподіл ресурсів підприємства, визначення їх соціально- економічних інтересів, пов'язаних з діяльністю підприємства;
- оцінка впливу реалізації соціально-економічних інтересів суб'єктів цілепокладання на діяльність підприємства. Враховуючи вірогідну різноспрямованість цілей підприємства та зацікавлених осіб, а також різну інтенсивність впливу зацікавлених осіб на розподіл ресурсів підприємства, необхідним є використання сценарного підходу;
- обґрунтування критеріїв оптимальності сценаріїв розвитку підприємства., визначення інституціональних передумов реалізації кожного вірогідного сценарію.

Спробуємо застосувати запропонований підхід до формування стратегії ПрАТ «НЕК «Укренерго», яке наразі належить саме до природних інфраструктурних монополій, здійснюючи функції оперативно-диспетчерського управління об'єднаною енергосистемою України та транспортування електроенергії магістральними і міждержавними електромережами.

Етап 1. Визначення стратегічних цілей підприємства. ПрАТ «НЕК «Укренерго» належать до особливо значущих компонентів інфраструктури економіки. Від функціонування цього підприємства залежить енергетична безпека країни, цілісність та ефективність національної економіки у цілому.

Реалізація першої групи цілей пов'язана з кропіткою законодавчою роботою: підготовкою та прийняттям Кодексу електромереж, розробкою та затвердженням методики ціноутворення на послуги системного оператора, транспортування електроенергії магістральними та міждержавними мережами тощо. Реалізація другої групи цілей передбачає визначення інвестиційних пріоритетів згідно з потребами національної економіки, залучення значних за обсягами інвестиції в оновлення та розвиток мережного господарства. На найближчі 10 років сумарна потреба в інвестиціях оцінюється майже в 94,3 млрд грн. (таблиця). Основними джерелами інвестицій у 2023-2025 рр. виступатимуть власні кошти підприємства та кредитні кошти.

Таблиця 1.

Оцінка потреб в інвестиціях у розвиток магістральних (междержавних) електромереж Об'єднаної енергосистеми України на період 2023-2025 рр, тис. грн.

Напрями інвестування та джерела фінансування	Загальна кошторисна вартість робіт	Потреби в інвестиціях у 2023-2025 рр.	У тому числі по роках		
			2023 р.	2024 р.	2025 р.
Розвиток магістральних (міждержавних) електромереж – загалом, у тому числі за рахунок:	94375004	36114307	3915412	10445398	8321628
власних коштів підприємства	-	18451673	10344419	2031714	1933416
кредитних коштів	-	14361244	2141566	4699222	4131009
державного бюджету	-	-	-	-	-
інших джерел	-	4295390	91566	4332456	3244565
Впровадження заходів з інтеграції ОЕС України до об'єднання енергосистем європейських держав	4372113	4372113	3145161	2131121	2428998

Таблиця створена авторами особисто.

Етап 2. Виділення груп зацікавлених осіб - суб'єктів цілепокладання, які можуть впливати на розподіл ресурсів підприємства, визначення їх соціально- економічних інтересів, пов'язаних з діяльністю підприємства.

Як вже зазначалося вище, суттєвий вплив на розподіл ресурсів підприємства можуть чинити майже усі його стейкхолдери. Також визначено їх соціально-економічні інтереси, пов'язані з діяльністю підприємства, способи впливу на розподіл ресурсів підприємства, якісно оцінено ступінь впливу.

Реальні інтереси держави як економічного агента полягають в отриманні прибутку, збереженні робочих місць, сталих організаційних рутин. Зазначимо, що чинна практика розподілу прибутку, отриманого «НЕК «Укренерго», передбачає майже повне його використання на фінансування інвестиційних програм. Це підштовхує менеджмент підприємства до застосування лобістських інструментів - впливу на керівництво регулятора з метою встановлення завищення обсягу інвестиційних витрат, а отже і тарифу.

Показовим прикладом є процес затвердження Інвестиційної програми «ПрАТ «НЕК «Укренерго» на 2023 р., у ході якого з'ясувалося, що обсяги необхідних інвестицій були штучно завищені. Також підкреслювалося, що в країні бракує бригад для монтажу такої кількості обладнання.

Таким чином, множинність економічних ролей держави як суб'єкта цілепокладання зумовлює високу конфліктність у відносинах підприємства та зацікавлених осіб під час розподілу ресурсів. Внутрішнім аспектом цього конфлікту є суперечність цілей держави як економічного агента та держави як регулятора. Зовнішнім аспектом є суперечність між цілями держави як власника та держави як регулятора, розвиток якої призводить до втрати незалежності регулятором та посилення тиском на нього з боку держави як власника. Тому одним з важливих питань розробки стратегії розвитку ПрАТ «НЕК «Укренерго» як системоутворюючого підприємства є пом'якшення конфлікту інтересів держави як власника, регулятора й економічного агента та створення адекватних стабілізуючих механізмів, спрямованих на балансування їх інтересів.

Етап 3. Оцінка впливу реалізації соціально-економічних інтересів зацікавлених осіб або їх груп на діяльність підприємства.

Як правило, усі зацікавлені особи усвідомлюють необхідність значних інвестицій у розвиток мереж. Проте рішення стосовно джерел таких інвестицій або передбачають значне зростання тарифу (у випадку залучення власних та кредитних коштів), або унеможливають забезпечення недискримінаційного доступу до мереж (у випадку залучення коштів інвестора). Отже, необхідно виходити з наявності принаймні декількох сценаріїв розвитку підприємства.

Сценарій 1. «Соціальний популізм». Має місце в умовах домінування соціально-економічних інтересів держави як власника. Полягає у штучному обмеженні зростання величини тарифу на транспортування електроенергії магістральними та міждержавними електромережами, зниження питомої ваги тарифу на транспортування електроенергії в оптовій ціні енергоринку. Основна мета: по-перше, здобуття прихильності виборців завдяки недопущенню зростання цін на послуги інфраструктурних монополій; по-друге, забезпечення лояльності бізнесу до влади. Реалізація сценарію відбувається завдяки перевищенню державою своїх статусних можливостей як власника: виконуючи законодавчі функції, органи державної влади тиснуть на регулятор.

Сценарій 2. Домінування суспільних інтересів. Суспільні інтереси у цьому контексті зводяться до підтримки магістральних та міждержавних мереж в експлуатаційній готовності, відсутності обмежень з боку передачі електроенергії на розвиток національної економіки, забезпечення недискримінаційного доступу до мереж (що можливо лише за відсутності дефіциту пропускної потужності), відсутності додаткових бюджетних витрат.

Реалізація цього сценарію розвитку спричиняє як позитивні, так і негативні наслідки. Серед позитивних наслідків варто виділити посилення незалежності підприємства від зовнішніх кредиторів, скорочення видатків на обслуговування кредитів, у тому числі в іноземній валюті, уникнення валютних ризиків. Негативним наслідком виступатиме невідворотне зростання цін. Тому реалізація цього сценарію можлива лише за певних інституціональних умов.

Сценарій 3. Використання підприємства як інструменту перерозподілу на користь окремих груп зацікавлених осіб. Цей сценарій реалізується ситуативно, протягом певного періоду часу та полягає у недопущенні зростання тарифу для окремих бізнес-груп.

Етап 4. Визначення критеріїв оптимальності сценаріїв розвитку підприємства. Порівнюючи наведені сценарії розвитку, можна дійти висновку про наявність у кожному сценарії конкретного вигодонабувача, на реалізацію соціально-економічних інтересів якого спрямовується діяльність підприємства. Такий підхід дозволяє відійти від розуміння природної інфраструктурної монополії як засобу соціального забезпечення та дає можливість організувати її діяльність як бізнес з високим ступенем суспільної відповідальності.

Тому на наступному етапі формування стратегії необхідно:

- визначити, за яким сценарієм підприємство розвивається у сучасних умовах, для чого доведеться встановити реальних бенефіціарів діяльності підприємства;
- оцінити соціально-економічні наслідки поточного сценарію розвитку, встановити його відповідність запропонованим критеріям оптимальності;

- визначити комплекс заходів, спрямованих на перехід від поточного до бажаного сценарію розвитку;
- оцінити різні варіанти фінансової стратегії ПрАТ «НЕК «Укренерго» в умовах бажаного сценарію розвитку та обґрунтувати принципи управління фінансовими потоками підприємства.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Розкрито специфіку формування стратегії природних монополій. Такий підхід до визначення змісту стратегії значно обмежує можливості стейкхолдерів щодо використання підприємства як інструменту перерозподілу ресурсів у власних інтересах усупереч суспільним.

Доведено, що множинність економічних ролей держави як суб'єкта цілепокладання (власник, регулятор, економічний агент) зумовлює можливість різних сценаріїв розвитку ПрАТ «НЕК «Укренерго», а саме:

- сценарій, орієнтований на «соціальний популізм», який полягає у штучному обмеженні зростання величини тарифу з метою здобуття прихильності виборців та забезпечення лояльності бізнесу до влади. Реалізується завдяки тиску органів влади на регулятор;
- сценарій, орієнтований на реалізацію суспільних інтересів, який передбачає встановлення тарифу на рівні, що забезпечує як компенсацію поточних витрат підприємства, так і інвестиції у розвиток мереж. Незворотним наслідком цього сценарію є зростання тарифу. Проте, як показали розрахунки, воно суттєво не впливатиме на видатки споживачів;
- сценарій, який передбачає використання підприємства як інструменту перерозподілу ресурсів на користь окремих зацікавлених осіб. Реалізується ситуативно та полягає у недопущенні зростання тарифу для окремих бізнес-груп. Його інституціональною передумовою є використання державної влади у приватних інтересах.

Найбільш бажаним є другий сценарій. Адже для суспільства економічно вигідніше встановлювати тариф на послуги підприємства на рівні, який дозволяє підтримувати електромережі в експлуатаційній готовності та розвивати їх відповідно до потреб економіки, ніж платити занижену ціну та перебувати під загрозою припинення енергопостачання. Такий підхід дозволяє відійти від розуміння природної інфраструктурної монополії як засобу соціального забезпечення та дає можливість організувати її діяльність як бізнес з високим ступенем суспільної відповідальності.

У сучасних умовах домінуючим є перший сценарій. Проте, як показали розрахунки, вигодонабувачі не отримують вагомого економічного ефекту від стримування зростання тарифу. Адже штучне обмеження тарифу не сприяє суттєвому підвищенню рівня життя населення або помітному покращенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників. Кінцевими бенефіціарами можна вважати лише представників органів влади, які прагнуть уникнути гучного суспільного резонансу, викликаного підвищенням тарифу. Домінування цього сценарію доводить можливість прийняття представниками влади неоптимальних економічних рішень, які призводять до обмеження власних інвестиційних ресурсів ПрАТ «НЕК «Укренерго» та йдуть у розріз як з інтересами самого підприємства, так і суспільства у цілому.

Переорієнтація стратегії підприємства на реалізацію суспільних інтересів (перехід до другого сценарію) вимагає залучення безпрецедентно великих обсягів фінансових ресурсів. Розрахунки показали, що найбільш доцільним є використання власних коштів підприємства, отриманих за рахунок підвищення тарифу, або коштів міжнародних фінансових організацій, що надають кредити на реалізацію інфраструктурних проектів на пільгових умовах. Використання будь-якого з цих джерел з огляду масштабів капіталовкладень матиме суттєві наслідки для підприємства та рано чи пізно вимагатиме підвищення тарифу.

Література

1. Ансофф І. Стратегічне управління / І. Ансофф; пер. з англ. — К.: Видавництво "Наука", 1989. — 303 с.
2. Ансофф І. Нова корпоративна стратегія / І. Ансофф; пер. з англ. — К.: Видавництво "Основи", 1999. — 416 с.
3. Костін Ю. В., Шведкий В. А. Стратегічний розвиток природних монополій в електроенергетиці // Сучасні економічні стратегії: інновації, безпека та сталий розвиток: колективна монографія / за заг. ред. Т. Полозової, І. Колупаєвої, О. Мурзабулатової. — Х.: ХВ, 2021. — С. 69-80.
4. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України // Економіка України. — 2010. — № 3. — С. 4-20.
5. Суходоля О. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України // Стратегічні пріоритети. — 2016. — № 3. — С. 62-76.
6. Шпак Я. Формування організаційно-економічного механізму управління енергетичними підприємствами України // Економічний аналіз. — 2017. — Т. 27, № 3. — С. 293-301.

7. Костін Д. Ю. Енергетика: мотивація персоналу: монографія / Д. Ю. Костін. — Х.: ТОВ "Компанія "СМІТ", 2014. — 260 с.

8. Гончар О. І., Мельничук К. Я., Гончар М. В. Теоретичні засади формування ефективної системи управління економічним потенціалом підприємства / О. І. Гончар, К. Я. Мельничук, М. В. Гончар // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2018. — № 6(1). — С. 207–209. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_6\(1\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_6(1)_40).

References

1. Ansoff I. Stratehichne upravlinnia / I. Ansoff; per. z anhl. — K.: Vydavnytstvo "Nauka", 1989. — 303 s.
2. Ansoff I. Nova korporatyvna stratehiia / I. Ansoff; per. z anhl. — K.: Vydavnytstvo "Osnovy", 1999. — 416 s.
3. Kostin Yu. V., Shvedkyi V. A. Stratehichni rozvytok pryrodnykh monopolii v elektroenerhetytsi // Suchasni ekonomichni stratehii: innovatsii, bezpeka ta stalnyi rozvytok: kolektyvna monohrafiia / za zah. red. T. Polozovoi, I. Kolupaevoi, O. Murzabulatovoi. — Kh.: KhV, 2021. — S. 69-80.
4. Heiets V. Libieral'no-demokratychnyi zasady: kurs na modernizatsiiu Ukrainy // Ekonomika Ukrainy. — 2010. — № 3. — S. 4-20.
5. Sukhodolia O. Zakhyst krytychnoi infrastruktury v umovakh hibridnoi viiny: problemy ta priorytety derzhavnoi polityky Ukrainy // Stratehichni praiorytety. — 2016. — № 3. — S. 62-76.
6. Shpak Ia. Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia enerhetychnymy pidpriemstvamy Ukrainy // Ekonomichni analiz. — 2017. — T. 27, № 3. — S. 293-301.
7. Kostin D. Iu. Enerhetyka: motyvatsiia personalu: monohrafiia / D. Iu. Kostin. — Kh.: TOV "Kompaniia "SMIT", 2014. — 260 s.
8. Honchar O. I., Mel'nychuk K. Iu., Honchar M. V. Teoretychni zasady formuvannia efektyvnoi systemy upravlinnia ekonomichnym potentsialom pidpriemstva / O. I. Honchar, K. Iu. Mel'nychuk, M. V. Honchar // Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky. — 2018. — № 6(1). — S. 207–209. — Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_6\(1\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_6(1)_40).